

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'282.2

*Ганна Березовська
(Умань, Україна)*

НОМІНАЦІЯ ОДЯГУ ДЛЯ НЕМОВЛЯТ У ГОВІРКАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Стаття присвячена дослідженню номінативних і семантичних процесів у лексиці на позначення одягу в говірках Східного Поділля, зокрема розглянуто лексико-семантичну групу назв одягу для немовлят. Проаналізовано семантичну структуру лексем, визначено мотиви номінації, з'ясовано етимологію, простежено зв'язки назв одягу для немовлят у говірках Східного Поділля з відповідними номінативними одиницями інших українських діалектів.

Ключові слова: лексико-семантична група, номінація, сема, назви одягу для немовлят, диференційна ознака, говірки Східного Поділля.

Berezovskaya A. Nominacion de la ropa para los niños en los dialectos del Este de Podolia.

Статья посвящена исследованию номинативных и семантических процессов в лексике на обозначение одежды в говорах Восточного Подолья, в частности рассмотрена лексико-семантическая группа названий одежды для младенцев. Проанализирована семантическая структура лексем, определены мотивы номинации, выяснена этимология, прослежены связи названий одежды для младенцев в говорах Восточного Подолья с соответствующими номинативными единицами других украинских диалектов.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, номинация, названия одежды для младенцев, сема, дифференциальный признак, говоры Восточного Подолья.

Berezovska H. Nomination of infant clothing in the Eastern Podillia dialects.

Nominative and semantic processes in the lexical units naming clothing in the Eastern Podillia dialects are described in the paper. In particular, the lexico-semantic group of names for infant clothing is considered. The semantic structure of lexemes is analysed, the reasons for nomination and the etymology of words are determined, the references of words for baby's clothes in the Eastern Podillia dialects to the corresponding nominative units of other Ukrainian dialects are followed. The lexemes of narrow scope of definition and those of extended semantic structure are observed. Certain nouns are notable for a large quantity of phonetic variants, some names are polysemantic ones. Motives of nomination are specified, it is found that the names motivated by the material of production, material of warming and purpose predominate. The etymology is clarified, the names borrowed from Slavic and Non-Slavic languages are defined. Connections of the registered names for infant clothing in the Eastern Podillia dialects with respective nominative units of other Ukrainian dialects are observed.

Keywords: lexico-semantic group, nomination, seme, names for infant clothing, differential sign and the Eastern Podillia dialects.

Останнім часом у мовознавстві активізувалося вивчення побутової лексики говорів української мови, у складі якої значне місце посідає тематична група одягу та взуття, що є однією з найбільш архаїчних і загальноновживаних. Ця тематична група лексики (ТГЛ) стала предметом дослідження Ф. Бабія,

Г. Гримашевич (поліські говірки), Л. Анисимової (поліські, волинські та подільські говірки), М. Дерке, Н. Пашкової (карпатські говірки), Н. Клименко (східностепові говірки), Л. Лисиченко (східнослобожанські говірки), Т. Щербини (говірки середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя) та ін. Складовою частиною ТГЛ одягу є лексико-семантична група (ЛСГ) назв одягу для немовлят.

Як об'єкт діалектологічного вивчення назви одягу для дітей представлено в дисертації М. Дерке [6, с. 42–43] та в працях Н. Клименко [7, с. 125–128; 8].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що ЛСГ назв одягу для немовлят у говірках Східного Поділля не була предметом спеціального вивчення. Джерелом нашої розвідки став авторський «Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках» (Березовська), укладений за матеріалами, зібраними у 207 говірках Східного Поділля.

Мета статті – проаналізувати назви одягу для немовлят у східноподільських говірках, особливості їх творення, мотивації, етимології.

Набір одягу для новонародженого в говірках Східного Поділля репрезентовано лексемами *комплект*, *компл'ект* та атрибутивним словосполученням *компл'ект дит'ачий*. Лексема *комплект* зареєстрована в «Словнику української мови» зі значенням ‘повний набір предметів, що становлять щось ціле або мають однакове призначення’ (СУМ, IV, с. 251).

У досліджуваних говірках семантика лексеми *комплект* виходить за межі ЛСГ і передає семи ‘набір жіночої білизни із кількох предметів’, ‘комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів і жилетки’, ‘набір постільної білизни, до складу якого входить підодіяльник, простина, наволочки’ (Березовська, с. 122).

Мікрогрупу назв шматка тканини, який використовували для сповивання немовлят, утворюють репрезентанти сем ‘шматок полотна, в який загортали дитину під час хрещення’, ‘довгий вузький шматок тканини для сповивання немовлят’. У східноподільських говірках першу сему реалізовано назвою *к'рижмо* та її морфологічним варіантом *к'рижма*, спорідненою з лексемою *криж* ‘хрест’ (ЕСУМ, III, с. 89). Лексема *к'рижма* є запозиченою через польське посередництво з давньоверхньонімецької, де була відома зі значенням ‘миропомазання’ (ЕСУМ, III, с. 90).

У номінації довгого вузького шматка тканини для сповивання немовлят найпоширенішими є номени, утворені від мотивуючої основи *в'ити* за допомогою різноманітних афіксів: *повивач*, *сповивач*, *сповивач*, *уповивач*, *уповивач*, *ўповивач*, *оповивач*, *оповивач*, *сповиток*. Лексеми збережені в мовленні людей старшого віку на позначення реалії, яка вийшла з активного вжитку: *повивач / ўв'ід'е рушни/ка /доўгого / ним об'мотували в'ід /шийки дитину / аж до п'ятток* (Чп.).

Сему ‘невеличке простиральце, в яке загортають немовлят’ у досліджуваних говірках репрезентовано лексемами *пе^uл'ушка*, *пи^{el}л'ушка*, *п'іл'ушка*, *пе^uленка*, *пи^{el}ленка*, *пе^uл'онка*, *п'іл'онка*, *п'ел'онка*. Лексема *пелюшка* з таким значенням зареєстрована у «Словнику української мови» (СУМ, VI, с. 115). Лексема *пе^uленка* та її фонетичні варіанти *пе^uл'онка*,

п'ел'онка, п'іл'онка в говірках підтримуються впливом російської мови. В одній говірці засвідчено назву *пови'т'.а* на позначення пелюшки. У «Словнику української мови» лексема *пови'т'.а* 'пелюшки' кодифікована як діалектна (СУМ, VI, с. 663).

На номінацію *пелюшки* вплинули диференційні ознаки (ДО) 'матеріал виготовлення' та 'призначення'. Диференційну ознаку 'матеріал виготовлення' передають відносні прикметники, мотивовані назвою тканини: *пи'ел'ушка* 'байова', *пи'ел'ушка* 'байкова' 'пелюшка з байки', *пи'ел'ушка* *прос'тен'ка* 'пелюшка з бавовняної тканини', утворені за типовою моделлю 'загальна назва виробу + атрибутив, похідний від назви тканини'.

ДО 'призначення' вплинула на появу репрезентантів семи 'пелюшка з капюшоном, в якій купають немовля', представлена в досліджуваних говірках аналітичними найменуваннями *пе'л'ушка* 'купе'л'на, *пе'л'ушка* 'купил'на, *пи'ел'енка* *купел'на*, *пи'ел'онка* *купал'на*.

У східноподільських говірках зафіксовано номен *уго'лок*, що вживається зі значеннями: 1) 'дитяча простинка, один кут якої вибитий або вишитий': *уго'лок* 'вибитий а'бо 'вишитий / і ним накри'вали 'личко ди'тин'і (Ол.); 2) 'простинка з капюшоном, в якій купають немовля': *уго'лок* / *це* *пи'ленка* / *на од'ному* 'боц'і *кап* 'шончик / *це* *ко'ли* *куп'айут* *ди'тину* / *то* *во'на* *у'* *купил'і* *у'* *уго'лку* (Тр.); 3) 'підгузник трикутної форми': *уго'лок* *із* 'марл'і *тон'кої* *ро'били* (Степ.). Поодинокі засвідчена лексема *уго'л'н'ік* на позначення семи 'дитяча простинка, один кут якої вибитий або вишитий' (Бок.). Функціонування названих лексем, очевидно, підтримується впливом російської мови.

Сема 'дитяча ковдра' репрезентована лексемою *од'і'ял'це* та її фонетичними варіантами *од'і'ял'це*, *оди'ял'це*, *од'йал'це*, *од'йал'це*, *год'і'ял'це*, *год'і'ял'це*, *год'йал'це*, *год'йал'це*, лексемами із суфіксом зменшеності *од'і'ялко*, *од'йалко* та словосполученням *од'йало* *ди'т'аче*, *од'йало* *ди'т'аче*.

У «Словнику української мови» лексема *од'і'ял'це* кодифікована як літературна норма 'зменш.-пестл. до одіяло' (СУМ, V, с. 631). Слово *одіяло* «ковдра», запозичене з російської мови, є похідним від д.-рус. *одѣяти* «одягати», пов'язаного з *дѣти* «класти, подіти» (ЕСУМ, IV, с. 160).

На номінацію одіяльця вплинули ДО 'матеріал утеплення' та 'матеріал виготовлення'. ДО 'матеріал утеплення' реалізовано у словосполученнях: *од'і'ял'це* 'ватне, ~ 'ватн'е, ~ 'ват'н'е, ~ *ва'тове*, ~ 'ват'ане, 'дитяча ковдра, утеплена ватою', *од'і'ял'це* *пу'хове* 'дитяча ковдра на пуху', *од'і'ял'це* *с'ін'д'і'понове* 'дитяча ковдра із синтепону'. У назвах *од'йал'це* *ширс'ц'ане* 'дитяча ковдра з шерсті', *од'йал'це* *су'кон.е* 'дитяча ковдра із сукна' прикметники мотивовані матеріалом виготовлення. Зафіксовано також аналітичні найменування, в яких атрибутив указує на час використання реалії: *год'і'ял'це* 'зимн'е, ~ 'з'імн'е 'дитяча ковдра, утеплена ватою', 'дитяча ковдра на пуху'.

Вид ковдри для немовлят у формі конверта репрезентовано лексемами *кон'верт* та її фонетичними варіантами *кон'в'ерт*, *коно'верт*, поодинокі засвідчена назва *па'кет* (Леух.). Назви мотивовані зовнішньою подібністю такої

ковдри до конверта: *кон'верт / куди заложуїут не^нмоу^л'атко / до поло^вини г^рудок в'ін зак^ритий / там де ^ношки ўсе зак^рито / а ^т'іки го^лоу^ка в'ід^мк^рита / та і в'ід^мки^д'ний / ^т'іна воротн'іка / шо нак^ривайиц'а ди^тина (Нов.).* Із таким значенням лексема *конверт* зареєстрована в «Словнику української мови» (СУМ, IV, с. 256). Номен *пакет* «Словник української мови» реєструє зі значеннями 1) 'конверт з листом, переважно офіційного змісту', 'конверт, упаковка для поштових відправлень'; 2) 'паперовий мішок або обгортка для упаковки речей, продуктів тощо'; 3) 'те саме, що пакунок' (СУМ, VI, с. 18). Отже, у досліджуваних говірках лексема має ширшу семантичну структуру порівняно з літературною мовою.

Сема 'одяг, що становить сполучення куртки зі штаньми' репрезентована лексемою *комб'ін'ізон* та фонетичними варіантами *комб'ін'зон*, *комб'і'зон*, що спостерігаються в мовленні людей старшого віку. Названий іменник внесено до реєстру «Словника української мови» зі значенням 'робочий одяг, що становить сполучення куртки зі штаньми' (СУМ, IV, с. 242), він запозичений із французької мови: фр. *combinaison* «комбінація, комбінезон» є похідним від *combiner* «комбінувати, з'єднувати» (ЕСУМ, II, с. 533).

На позначення сорочечки без гудзиків для немовляти на всій досліджуваній території зафіксовано лексему *роспа'шонка*, і лише в одній говірці засвідчено слово *'л'ол'ка*, що існує паралельно з *роспа'шонка*.

Функціонування лексеми *роспа'шонка* в досліджуваних говірках підтримується впливом російської мови, у якій позначає семи: 1) 'рубашка для младенца с разрезом от ворота до низу'; 2) *разг.* 'рубашка или кофта свободного покроя' (Ожегов, с. 658). Названа лексема відома східностеповим говіркам Донеччини зі значенням 'сорочка для малюків, яка не застібається' [7, с. 101–102].

Дериват із суфіксом зменшеності *'л'ол'ка* та лексема *'л'ол'а* зафіксовані в «Словнику бойківських говірок» із ремаркою *дит.* 'сорочка' (Онишкевич, 1, с. 424), «Словнику назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок» (Гримашевич, с. 90); остання внесена до реєстру «Словника української мови» зі значенням 'сорочка (звичайно дитяча)' та маркована як розмовна (СУМ, IV, с. 585).

Сема 'фартушок, який чіпляють на груди дитині, коли вона їсть' представлена номенами *фарту'шок* (*хварту'шок*), *грудни'чок*, *наг^рудник*, *наг^рушничок* (*наг^рудн'і'чок*), *не^нредник* (*не^нредн'ік*), *не^нредн'ічок*, *сли'н'а'чок*, *сли'н'а'чик*.

«Словник української мови» реєструє лексему *фарту'шок* зі значенням 'зменш.-пестл. до фартух' (СУМ, X, с. 566). Слово запозичене з німецької через посередництво польської мови (ЕСУМ, VI, с. 76).

Фонетичну зміну |ф| > |хв| простежуємо також в інших лексемах, зафіксованих у досліджуваних говірках. Заступлення фонемі |ф| > |хв| характерне для суміжних говірок південно-східного наріччя [2, с. 64].

Лексема *нагрудник* зі значенням 'фартух або частина фартуха, яка надягається на груди для захисту їх від чого-небудь' зареєстрована у «Словнику української мови» (СУМ, V, с. 58).

Суфіксально-префіксальні деривати від лексем *груди*, *перед*: *нагрудник*, *нагрудничок* (*нагрудн'ічок*), *грудничок*, *передник*, *передн'ік*, *передн'ічок*, мотивовані призначенням цього одягу покривати певну частину тіла.

В обстежених говірках назва *передник* є багатозначною, оскільки, крім названої, реалізує семи: ‘будь-який фартух’, ‘фартух без нагрудника’, ‘частина взуття, що облягає підйом та передню частину ноги’ (Березовська, с. 198).

Вузьколокальною в досліджуваних говірках на позначення фартушка, який чіпляють на груди дитині, коли вона їсть, є номен *слиўн'ачок*. Лексема *слинявчик* внесена до реєстру «Словника української мови» зі значенням ‘нагрудник для маленьких дітей з цупкої тканини або клейонки для захисту від слини й забруднення’ та маркована як розмовна (СУМ, IX, с. 354).

Для позначення штанців зі ступнями для немовляти на широкому ареалі досліджуваної мовної території активно побутує лексема *поўзунки* та її фонетичні варіанти *поўзунки*, *ползунки*, *пулзунки*, *плазунки*. Слово *поўзунки* є літературною нормою ‘одяг для немовлят (у вигляді штанців із шлейками й панчішками)’ (СУМ, VI, с. 647). Поодинокими випадками вживань позначені лексеми *поўзунці*, *штанці*, *штанчики* (*штан'чики*). Номен *штанці* внесено до реєстру «Словника української мови» зі значенням ‘зменш.-пест. до штани; дитячі штани’ (СУМ, XI, с. 534).

Для позначення дитячого головного убору в досліджуваних говірках засвідчена лексема *чепчик* та її фонетичні варіанти *чепч'ік*, *ч'епч'ік*, *ч'епчик*, *ч'іпчик* ‘легка дитяча шапочка, яку зав'язують під підборіддям’: *чепчик до п'іўгода дитин'і / на перш'і дн'і новонародженого* (Одай).

Слово *чепчик* ‘дитяча шапочка, що має вигляд капора’ реєструє «Словник української мови» (СУМ, XI, с. 295).

У східноподільських говірках до структури лексеми *чепчик* входить чотири семи: ‘давній головний убір заміжньої жінки у формі шапочки’, ‘легка дитяча шапочка з рюшиками’, ‘літній дитячий кашкет із маленьким козирком’, ‘круглий чоловічий головний убір з обшитим краєм’ (Березовська, с. 312–313).

Лексеми на позначення дитячого взуття репрезентують кілька сем. Так, сему ‘в'язане дитяче взуття’ маніфестують лексеми *чопики*, *чоп'іки*, *чапики*, *чопчики*, *чапчики*, *капчики*; ‘дитяче взуття з тонкої штучної шкіри’ – *вивирнички*, *гусарики*, *капочки*, *п'інетки*, *п'ін'етки*, *топики*, *чопики*, *чопчики*, *чапчики*; ‘дитяче взуття з тканини’ – *чопики*, *чопчики*. Лексема *п'інетки* є нормативною в сучасній українській мові і словником кодифікована зі значенням ‘легенькі виворотні черевички для немовлят’ (СУМ, VI, с. 536). Номени *топики*, *чапики*, мотивовані звуконаслідуванням, похідні від дієслів *топати*, *чапати*.

Зафіксовані лексеми на позначення дитячого взуття відомі багатьом говіркам української мови. Так, у середньоподільських говірках на позначення семи ‘дитяче взуття’ засвідчено лексеми *топики*, *чопики*, *чоп'іки*, *чопчики*, *чопч'ік'і*, *чобч'ік'і* (Гримашевич, сс. 157, 173, 174); у східностепових говірках Донеччини сему ‘взуття для немовлят’ репрезентують номени *топ'іки*, *чопики*, *гусарки*, *п'інетки*, *п'ін'етки*, *п'ен'етки*, *п'нетки* [8, с. 102]; у бойківських говірках з ремаркою *дит. сема* ‘черевички’ номінує *чопці*, *ц'опці* (Онишкевич,

II, с. 375). Номен *чопики* в буковинських говірках позначає сему 'черевички' (СБГ, с. 648).

Отже, на позначення одягу для немовлят у говірках Східного Поділля зафіксовано однослівні номени та аналітичні назви. Однослівні найменування є іменниками, в описових словосполученнях атрибутиви вказують на матеріал виготовлення, утеплення, призначення. Окремі номени мають значну кількість фонетичних варіантів, характерних для східноподільських говірок. Окремі номени є багатозначними. Зафіксовано лексеми, характерні для літературної мови та діалектів української мови.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

Гримашевич – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

Ожегов – Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1986. – 796 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 : А – Н. – 495 с. ; Ч. 2 : О – Я. – 515 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабий Ф. И. Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни (названия одежды, обуви и головных уборов) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Бабий Федор Иосифович. – Ужгород, 1985. – 228 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 244 с.
3. Говірки історичної Уманщини та суміжних земель : монографія / Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко та ін. / за ред. Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 259 с.
4. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Гримашевич Галина Іванівна. – К., 2003. – 532 арк. : іл.
5. Гриценко П. Ю. Діалектна лексика з конкретним значенням / П. Ю. Гриценко // Структурні рівні українських говорів. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 91–120.
6. Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.09 / Дерке Магдалина Жигмондівна. – Ужгород, 2002. – 184 с.
7. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Клименко Наталія Борисівна. – Донецьк, 2001. – 400 с.
8. Клименко Н. Б. Назви дитячого одягу в східностепових українських говірках / Н. Б. Клименко // Лінгвістика : збірник наукових праць. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – № 1 (25), ч. 1. – С. 100–107

9. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Пашкова Надія Ігорівна. – К., 1999. – 227 с.
10. Пономар Л. Г. Назви одягу Західного Полісся / Л. Г. Пономар. – К., 1997. – 182 с.
11. Щербина Т. В. Середньонадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглот : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Щербина Тетяна Василівна. – К., 2003. – 341 с.

Стаття надійшла 17.09.2015 року

УДК 81.161.2'367.634

*Галина Весельська
(Житомир, Україна)*

СЕМАНТИЧНІ ПІДРЯДНІ СПОЛУЧНИКИ ЯК ЗАСОБИ ПОЄДНАННЯ ПАРЦЕЛЯТИВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

У статті на матеріалі українських художніх текстів початку ХХІ століття схарактеризовано корпус семантичних підрядних сполучників у ролі засобів поєднання парцелятивів у складнопідрядному реченні та визначено найуживаніші з них.

Ключові слова: семантичний підрядний сполучник, парцельована підрядна предикативна частина, складнопідрядне речення, парцеляція.

Весельская Г. Семантические подчинительные союзы как средства сочетание парцеллятов в современной украинской художественной прозе.

В статье на материале украинских художественных текстов начала ХХІ века охарактеризован корпус семантических подчинительных союзов в качестве средства сочетание парцеллятов в сложноподчиненном предложении и определены наиболее часто из них.

Ключевые слова: семантический подрядный союз, парцеллированная подчинительная предикативная часть, сложноподчиненное предложение, парцелляция.

Veselska G. Semantic subordinate conjunctions as means parcellativ combination of modern Ukrainian prose.

On the material of Ukrainian fiction texts of the beginning of the 21st c. the article characterizes the group of the semantic subordinate conjunctions as the facilities of combination of parcellaty in a complex sentence and it is defined the most used of them.

Keywords: semantic subordinate conjunction, parceling predicative part, complex sentence, parcellatiya.

Одним із найбільш дискусійних і найцікавіших питань в українському синтаксисі останніх десятиріч є явище парцеляції, що належить до тих мовних феноменів, які впевнено переходять із розмовної мови в літературну і є своєрідним прийомом запланованого увиразнення змісту повідомлення й актуалізації його семантичної суті.

В українському мовознавстві серед тих, хто активно займався вивченням парцелятивів, їхньої функціонально-стилістичної ваги в межах простих і складних